

SIMON ATTILA

HAGYOMÁNYOK NÉLKÜL

Jobboldali tradíciók a szlovák politikában

A csehszlovák bársonyos forradalom és a kommunista diktatúra bukása 1989 végén négy évtizednyi kizárólagos baloldali politikát követően nyitott utat a többpártrendszer és ezáltal a politikai jobboldal előtt. S bár Csehszlovákia – az 1918 és 1938 közötti időszak, az első Csehszlovák Köztársaság örökségeként – erős demokratikus tradíciókkal rendelkezett, a jobboldali politika a szomszédos országokkal (Magyarországgal és Lengyelországgal) összehasonlítva mégis sokkal nehezebb helyzetből indult. Ennek egyik fontos oka mindenképpen az, hogy az előző négy évtized (vagyis az 1948-as kommunista puccs utáni negyvenegy év) erős, gyakorlatilag minden korábbi hagyományt felszámoló cezúrát jelentett az itteni politikai élet szerves fejlődésében, illetve hogy az 1989 utáni cseh és szlovák politikai élet legelevenebb hagyományát a szocialista gondolat jelentette, amely már 1948 előtt is erős bázissal rendelkezett, hiszen 1918 és 1938 között Csehszlovákia Kommunista Pártja legális és erős politikai alakzat volt, a szintén befolyásos szociáldemokráciáról nem is beszélve. Másrészt – az 1968-as prágai tavasz jellegének köszönhetően – a rendszerváltás előtti csehszlovák ellenzék főként szintén baloldali értékeket vallott, s így elsősorban ebbe a politikai táborba tartozó erők voltak a rendszerváltás lebonyolítói is.

Az 1989 utáni szlovákiai rendszerváltás sajátosságai jelentősen befolyásolták az új, plurális politikai szerkezet kialakulását. Mint az egyik legkiválóbb szlovák szociológus, Soňa Szomolányi is megállapítja, a szlovákiai rendszerváltás csak nehezen illeszthető be a Samuel P. Huntington által megfogalmazott átmenet három típusába (*transformation* – átalakulás, *transplacement* – átrendeződés, *replacement* – felváltás),¹ hiszen a szlovák modell forradalmi és evolúciós jellegzetességeket is hordozott magában. A szlovák rendszerváltás

¹ Szomolányi (2002) 29–30.

másik, az új politikai intézményrendszert jelentősen befolyásoló tényezője a cseh és a szlovák politika fokozatos, de kezdettől jelen lévő szétfejlődése volt. Ennek jeleként – bár a közös cseh-szlovák állam szétválasztása a rendszerváltás utáni első hónapokban érdemben még nem merült fel – a frissen megalakuló politikai pártok már kizárólag vagy az egyik, vagy a másik országrészben működtek. Ez igaz még akkor is, ha – különösen a rendszerváltás első hónapjaiban – a szlovákiai politika jórészt csak „másolta” a prágai mozgást, illetve folyamatosan reagált rá.² Nem mellékesen pedig a csehek és a szlovákok között feszülő nemzeti kérdés a szlovákiai politikai tér formálódásának egyik fontos alakítója lett. A szlovák politika eltávolodása a csehtől az egyetlen reális összehasonlítási alapot nyújtó két világháború közötti korszakhoz képest is szembetűnő volt, hiszen 1938 előtt a legjelentősebb politikai erők országos (tehát Csehországban és Szlovákiában is működő) jelentőségűek voltak, 1989 után viszont már nem. A politikai szétfejlődés folyamata azonban nem csupán az újonnan alakult „demokratikus” pártok esetében, de még az erős centralista hagyományokkal rendelkező kommunista pártnál is megfigyelhető volt. Így bár Csehszlovákia Kommunista Pártja formális ernyőszervezetként 1991-ig megmaradt, a közben létrejött szlovák és cseh utódpartjai már eltérő utakon jártak.³

A rendszerváltó erőt a cseh országrészben a Polgári Fórum (Občanské fórum – OF), Szlovákiában pedig a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (Verejnost proti násiliu – VPN) mozgalom jelentette. Mindkettő olyan gyűjtőpárt volt, amelyet a kommunista rendszer leváltásának célja tartott össze, de amelyekben egymástól meglehetősen eltérő gondolkodású emberek gyülekeztek. Az 1990-es első szabad választásokon a szlovákiai területen nyertes VPN-en belül viszonylag gyorsan olyan repedések keletkeztek, amelyek végül a gyűjtő-

párt szétforgácsolódásához és tulajdonképpen a valódi politikai pluralizmus kialakulásához vezettek, hiszen a választások ezután már nem csupán a kommunizmus elutasításának alternatíváját kínálták fel.

Az 1989 utáni szlovákiai politikai pártrendszer a klasszikus nyugat-európai modelltől eltérően nem a hagyományos bal és jobb pólusok mentén szerveződött meg. A konfliktus Szlovákiában sokkal inkább a szélesebb érte-

2 Vö. Kopeček (2006) 166.

3 A párt csehországi része Csehország és Morvaország Kommunista Pártja néven máig parlamenti párt Csehországban. A szlovák kommunista párt közvetlenül a rendszerváltás után a Demokratikus Baloldal Pártjává transzformálta magát, megújulása azonban sikertelen volt, s a már eljelentéktelenedett szervezet végül beolvadt Robert Fico populista baloldali pártjába, a Smerbe.

lemben vett liberális politikai felfogás és az azt elutasító autoriter jellegű gondolkodás között bontakozott ki. Így a szlovákiai kormánykoalíciók összetételét a rendszerváltás óta nem a bal–jobb polarizálódás határozta meg, hanem a Vladimír Mečiar, később a Robert Fico által szimbolizált autoriter felfogás elfogadása vagy elutasítása. A szlovákiai választók pedig csak meglehetősen nehezen tudták magukat a hagyományos bal-, illetve jobboldali értékskálán elhelyezni.⁴

A politikai spektrum letisztulása csupán az utóbbi években erősödött fel, mára a szlovákiai pártok nagy része beilleszthető a hagyományos jobb- és baloldali modellbe, bár – mint azt Hamberger Judit is megállapítja – az is jellemző, hogy a jelentős politikai pártok úgy építették fel magukat, hogy mindegyik politikai értékrendből vegyesen válogattak.⁵ A legutóbbi két-három ciklusban a parlamentbe jutott pártok közül csupán Robert Fico Smer nevű pártja vallja magát baloldalinak, az összes többi párt jobboldali, bár eltérő hangsúlyokkal.

A rendszerváltás utáni szlovákiai politikában a jobboldal minden hagyományos irányzata megtalálható volt. A liberális-konzervatív értékek hordozói közül a Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió (Slovenská demokratická a kresťanská unia – SDKU) és annak elődpártjai emelkednek ki. A kereszténydemokrata értékeket a rendszerváltástól napjainkig a katolikus egyház álláspontjával szinte mindenben azonosuló Kereszténydemokrata Mozgalom (Kresťanskodemokratické hnutie – KDH) képviseli következetesen.⁶ A Szlovák Nemzeti Párt (Slovenská národná strana – SNS) a konzervativizmus nemzeti vonalának bizonyos jegeit hordozva a nacionalista jobboldal sajátosságait mutatja fel. A magyar kisebbség pártjai közül a Magyar Közösség Pártja (MKP) inkább néppárti jellegű, a Most-Híd párt pedig konzervatív és liberális elemeket is felvonultató jobboldali párt.⁷

Az, hogy a mai szlovák politika jobboldali hagyományainak feltárása meglehetősen nehéz feladat, részben annak tulajdonítható, hogy maguk az érintett jobboldali pártok sem támasz-

4 A felmérések szerint 1992-ben, illetve 2000-ben a szlovákiai választók 22%-a nem tudta magát a jobb- és baloldali értékrend skáláján elhelyezni. Még szignifikánsabb az eredménye azoknak a felméréseknek, amelyek szerint 1992-ben a szlovákiai választók 42,4%-a, 2000-ben pedig 41,3%-a vallotta magát a politikai centrumhoz tartozónak. Az ezzel kapcsolatos felmérések eredményeit lásd Gyárfásóvá–Krivý (2001) 149., 152.

5 Hamberger (2012) 31.

6 Uo. 34.

7 A jelen tanulmányban a magyar kisebbség politikai hagyományaival csupán jelzésszerűen foglalkozom.

kodnak ilyen hagyományra, s lényegében 1989-et tartják a kezdőpontnak, ennél távolabbra sem kommunikációjukban, sem programjukban nem nyúlnak

8 E távolságtartás tipikus példája a Szvatoptluk morva fejedelem pozsonyi váruvaron 2010 elején felállított szobra körüli társadalmi és politikai vita. A szobor talapzatán – a szakmai bírálatok ellenére – a szlovák királyként aposztrofált Szvatoptluk pajzsán ábrázolt kettős kereszt ugyanis formájában teljesen megegyezett a Hlinka Gárda jelképével. A felhárborodás végül oda vezetett, hogy a címert a szobrásznak korrigálnia kellett. Ez azonban – később még lesz róla szó – nem zárja ki Andrej Hlinka személyének össznemzeti örökségként való kanonizálását.

9 Milan Rastislav Štefánik (1880–1919) szlovák csillagász, politikus. A Prágában egyetemet végzett, majd Franciaországban tudományos és katonai karriert befutó Štefánik az első világháború idején, 1916-ban a T. G. Masaryk vezette Csehszlovák Nemzeti Tanács egyik alapítója volt, s így lényegében a csehszlovák állam „alapító atyái” közé tartozik. Az ő feladata volt a külföldi (elsősorban olaszországi és oroszországi) légiók megszervezése. A Csehszlovák Köztársaság megalakulását követően hadügyminiszterré nevezték ki, nem sokkal később azonban repülőszerencsétlenség áldozata lett. Az utólagos megítélés szerint, ha életben marad, ő lehetett volna a Masaryk és Beneš által képviselt liberális és baloldali ihletésű politika monarchista, jobboldali opponense.

10 Hasonló a helyzet Csehországban is, bár az ostravai egyetem politológusa, David

vissza. Még a kereszténydemokrata mozgalom sem nagyon, hiszen a Hlinka-féle Szlovák Néppárt a második világháború idején olyan mértékben diszkreditálta magát, hogy örökségét ma egyetlen demokratikus politikai erő sem meri vállalni.⁸ Kivételt a szélsőjobboldali mozgalmak képeznek, akik számára Jozef Tiso és az általa képviselt politika hol nyíltan, hol titkoltan, de valódi hagyományt jelent. A mai szlovák jobboldalnak leginkább a vállalható jobboldali személyiségek hiányoznak, hiszen a XX. századi szlovák történelemből egyedül Milan Rastislav Štefánik⁹ és Milan Hodža tekinthető ilyennek. Štefánik profilja viszont korai halála miatt kialakulatlan, így egyedül Hodža az, akire 1989 után hivatkozni szokás.

Hasonló a helyzet a szlovákiai magyar pártok esetében is, számukra a két háború közötti jobboldali pártok (az Országos Keresztényszocialista Párt vagy a Magyar Nemzeti Párt) nem jelentenek élő hagyományt. Bár az utóbbi egy-két évben Esterházy János hangsúlyosan jelenik meg a mai Magyar Közösség Pártjának retorikájában, rá sem történeti hagyományként, sokkal inkább a szlovákiai magyarság sérelmeinek szimbólumaként tekintenek.

A másik alapvető probléma az idevágó szakirodalom szinte teljes hiánya, hiszen a szlovák politológia egyáltalán nem foglalkozik ezzel a témával.¹⁰ En-

nek híján pedig magunk sem nagyon tehetünk mást, mint a történetírás eszközeit használva számba vesszük az elmúlt évszázad szlovák jobboldali politikáját és annak képviselőit.

Térségünkben a jobboldal fogalma koronként és rendszerenként változó tartalommal telik meg. Éppen ezért az alábbiakban annak a négyes felosztású modellnek az alapján tárgyaljuk a jobboldalt, amelyet a kortárs magyar történetírás, többek között Romsics Ignác is a téma egyik lehetséges megközelítésének tart,¹¹ s amely a szabadság és az egyenlőség eszméjéhez való viszonyulást tekinti a modern kori európai politikai szerkezet vezérelvének. Ebben a modellben a pártokat a szélsőbal, középbal, jobbközép és szélsőjobb irányzatába lehet besorolni. A következőkben elsősorban a mai szlovák jobbközép politikai tradícióit kívánjuk feltárni, noha a szélsőjobbos hagyományokat sem hagyhatjuk figyelmen kívül, sőt tekintettel kell lennünk a liberális balközép és a jobbközép között fellelhető átfedésekre is.

Hanák pár évvel ezelőtt megjelent, a cseh konzervativizmus hagyományait tárgyaló munkája talán új utakat tapos ki. Vö. Hanák (2007).

11 Romsics (2009) 31.

12 A kiváló szlovák történész, Ľubomír Lipták szerint a 1901-ben a szlovák választók 8%-a, 1906-ban pedig 15%-a adta le szavazatát szlovák nemzetiségű képviselőjelöltekre. Vö. Lipták (2000) 25.

13 A korabeli szlovák társadalom csonkaságát az adta, hogy a szlovákság többsége

JOBBOLDALI SZLOVÁK POLITIKA 1918 ELŐTT

A szlovák történeti fejlődés sajátosságai következtében egyedül az 1918 és 1938 közötti első Csehszlovák Köztársaság két évtizede mutat bizonyos párhuzamokat a mai többpárti demokráciával – és ad így némi összehasonlítási alapot. Az 1989 utáni szlovákiai jobboldali pártok tradícióinak feltárásához azonban – amelyekben kétségtávol a konzervatív és a nacionalista attitűdök játsszák a főszerepet – még tovább kell visszamennünk az időben, egészen a dualizmus kori szlovák politikához.

Közhely, de alapvetően igaz megállapítás, hogy a szlovák politikai élet 1918 előtt kiforratlan, kezdetleges volt. Csehszlovákia létrejötte előtt ugyanis csupán egyetlen stabil szlovák politikai párt, az 1871-ben alakult, a szlovák nemzet önállóságának elismeréséért küzdő Szlovák Nemzeti Párt (Slovenská národná strana – SNS) létezett, de a korszak parlamenti választásai során ez is csupán a potenciális szlovák szavazók tizedét tudta megszólítani.¹² Ennek számos oka volt, leginkább azonban a szlovák társadalom fejletlensége (a csonka társadalom¹³), a felvidéki régióknak a centrumhoz képest gyengébb moderni-

földműves volt, a polgárság és nemesség viszont jórészt hiányzott. A szlovák anyanyelvű nemesek a XIX. század végére nagyrészt elmagyarosodtak, s jórészt az értelmiség is kivált a szlovák nemzeti társadalomból. A korabeli szlovák társadalomról magyar nyelven lásd Szarka (1995).

kohéziós erejét a nacionalizmus eszméje jelentette. A szlovák társadalom rurális jellege miatt a Szlovák Nemzeti Párt programja a nemzeti hangsúlyok mellett az agrárizmus és a konzervativizmus jegyeit viselte magán. Mindamellet a századforduló táján már megindult benne az a differenciálódási folyamat, amely ugyan még nem vezetett a párt szervezeti szétdarabolásához, de már megelőlegezte a szlovák politika jobboldali irányzatainak későbbi kiforrását. Az SNS tradicionális, a Ludovít Štúr által kitaposott hagyományokra építő (ruszsofil, erősen konzervatív, Budapest helyett Bécsset tárgyalópartnernek tekintő) irányvonala mellett – amelyet a párt többnyire evangélikus vezetői képviseltek – egyre erőteljesebben jelentkezett az a katolikus néppárti irány, amely aztán a XX. század első felének legerősebb szlovák politikai áramlatává nőtt.

A szlovák politikai katolicizmus az 1895-ben Zichy Nándor vezetésével megalakult és a Prohászka Ottokár tanítása által inspirált Katolikus Néppárton belül kezdett kialakulni. A nemzetiségi kérdésben egyre inkább megmutatókozó különbségek azonban viszonylag hamar szakadékká mélyültek a pesti pártközpont és a regionális szlovák vezetők között, így 1905-ben a szlovák szervezetek kiváltak a pártból, és önálló Szlovák Néppárt megalapítását proklamáltak. Valójában azonban nem volt szó szervezetileg is önálló pártokról (szervezetileg csak 1913-ban önállósult), hanem csak a Szlovák Nemzeti Párton belüli katolikus néppárti szárnyról, amelynek vezéralakja már akkor is a rózsahegy plébános, Andrej Hlinka volt.

A néppárti vonal mellett a Szlovák Nemzeti Párton belül önálló gondolatlan jelentkezett a Milan Hodža körül csoportosuló fiatalok mozgalma is. Hodža a párt hivatalos programjával szemben nagyobb hangsúlyt kívánt helyezni a gazdasági és a szociális kérdésekre, a politikai élet demokratizálására, az SNS oroszbarát irányzata helyett pedig elsősorban a történelmi Magyarország más nemzetiségeivel való együttműködést tartotta kívánatosnak. Nem mellékesen tagja volt a Ferenc Ferdinánd trónörökös körül kialakult ún. Bel-

zációja és a korabeli antidemokratikus magyarországi politikai kontextus (a szűk választójog és a rövidlátó nemzetiségi politika).

Az 1870-es évekre kiforródott Szlovák Nemzeti Párt, mint a korabeli magyarországi pártok jó része, elitpárt volt, a mai tömegpártokra jellemző jegyek nélkül. Etnikai párt lévén,

vedere-körnek, amely többek között a birodalom föderatív jellegű újraszervezését szorgalmazta.

Elmondható tehát, hogy ha a szlovák politikai élet szervezetenként még kiforratlan volt is a XX. század elején, már megjelentek benne a korszak jobboldali politikai eszmeáramlatai. Ezek közül – a magyarországi kontextus ismeretében tulajdonképpen érthetően – kiemelt szerepet kapott a nacionalizmus ideológiája, amely valamennyi lényeges szlovák politikai csoport eszmeiségét meghatározta. Ennek a nacionalizmusnak azonban még nem volt kiforrott nemzeti programja, legfeljebb a szlovákok által lakott régiók autonóm státusának,¹⁴ illetve a Monarchia föderalizálásának kívánalmát fogalmazta meg.

A nacionalizmus mellett teret hódítottak a keresztényszocialista (néppárti) gondolatok is, elsősorban a Zichy-féle Néppártból kivált Szlovák Néppárt mozgalmasában. A Szlovák Néppárt politikai programjának három fő pillérét a szekularizáció és az egyházpolitikai reformok elleni küzdelem, az antiliberalizmus és antikapitalizmus, valamint a szlovák nemzet önállóságának hangsúlyozására épülő nemzeti követelések adták.¹⁵

A hagyományos jobboldali ideológiák közül a korabeli szlovák politikában a konzervativizmus és a liberalizmus eszméinek képviselője volt a leggyengébb. A Szlovák Nemzeti Párt ugyan a szlovák nép tradicionális értékeinek védelmét hirdette, ám a konzervatív világlátás még nem jelentette a politikai konzervativizmus képviselőjét. Attól a Szlovák Nemzeti Párt nagyon messze volt. A modern konzervativizmus jegyei leginkább a Milan Hodža által képviselt agrárizmus gondolatában voltak felfedezhetőek.

A liberális eszmék elterjedését leginkább a szlovák társadalom korábban már jelzett sajátosságai akadályozták, így felbukkanásuk ebben a korszakban még nem érzékelhető a szlovák politikában.

AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1918–38)

1918–19 nem csupán közép-európai tér hatalmi viszonyaiban jelentett éles fordulatot, de a szlovák politika további fejlődésében is. A változás első fontos pillére a történelmi Magyarország szétválása és a Csehszlovák Köztársaság létrejötte volt, amely a szlovákság számára jóval kedvezőbb lehetőségeket kínált a nemzeti fejlődéshez, mint a korábbi államjogi helyzet. Legalább ennyire

¹⁴ Ez először az 1861-ben, a túrócszentmártoni nemzeti gyűlésen megfogalmazott Felső-magyarországi Szláv Kerület tervében kapott határozott formát.

¹⁵ Kopeček (2006) 31.

fontos változás volt azonban az is, hogy a felvidéki megyék a jelentős demokratikus deficittel küszködő történelmi Magyarország viszonyai közül a Csehszlovák Köztársaság keretei közé kerültek. Az új állam megalakulását követő első másfél év átmeneti időszaka után ugyanis Csehszlovákia még akkor is a térség legstabilabb parlamenti demokráciájává nőtte ki magát, ha érzékeljük a rendszer – elsősorban a csehszlovák nemzetállami törekvésekből fakadó¹⁶ – korlátait is. Ám a következetesen érvényesített általános választójog, a polgári szabadságjogok tiszteletben tartása olyan liberális demokrácia körvonalait rajzolták fel, amely tág teret biztosított a szlovákiai politika fejlődésének, s amelyet a Sartori által felállított modell szerint a polarizált plurális modellek közé sorolhatunk.¹⁷

A „masaryki demokrácia” azonban néhány jól látható hiányossággal is küzdött. Legnagyobb deficitjét a cseh–szlovák viszony és a nemzetiségi kérdés megoldatlansága jelentette, beleértve az ezzel szoros kapcsolatban álló erőteljes centralizáló tendenciákat is, amelyek a szlovákiai politikai életet eleve alárendelték a prágai törekvéseknek. Ebből a szempontból a szlovák politikai térben versengő pártok alapvetően két csoportba tartoztak. Voltak a cseh országrészről importált, ún. országos pártok, és voltak etnikai, szlovák, illetve magyar pártok. A politikai pártok széles ideológiai spektrumon mozogtak, hiszen erős volt és legálisan működhetett a bolsevik típusú Csehszlovákia Kommunista Pártja, a másik végleten pedig ott voltak az elsősorban az olasz fasiszta rokonszenvező szélsőjobboldali mozgalmak is. Ennek a spektrumnak a jobboldalát az országos pártok közül a centrumhoz közeli Köztársasági Agrárpárt,¹⁸ a nacionalista Csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt és a fasiszta csoportosulások alkották, az etnikai pártok közül pedig leginkább a Hlinka Szlovák Néppártja, a Szlovák Nemzeti Párt és a két jelentős magyar párt, az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt tartozott ide.

16 A csehszlovák nemzetállami szándékokhoz lásd Simon (2009).

17 Sartori (1976) 133.

18 Ez a cseh, majd csehszlovák párt hivatalosan a Republikánská strana zemědělského a malorolníckého lidu (A Földműves és Kisgazda Nép Köztársasági Pártja) nevet viselte, de a napi gyakorlatban csak Agrárpártként vagy Köztársasági Agrárpártként emlegették.

A szlovák jobboldali hagyományok rögzülésére ebből leginkább kettőnek, az Agrárpártnak, illetve Hlinka Szlovák Néppártjának volt komolyabb hatása. Az első leginkább a konzervatív gondolat szempontjából rakott le fontos alapokat, a második viszont a jelenlegi nacionalizmus, a keresztényszocializmus, de későbbi fejlődése következtében egyben az antiszemita szélsőjobb hagyományainak is egyik megteremtője lett.

A prágai központú, a csehszlovák nemzet ideológiáját és a centralizmust támogató, elsősorban cseh hangsúlyokkal rendelkező Köztársasági Agrárpárt nem minősíthető klasszikus konzervatív pártnak. Rendi jellegű párt volt, tevékenységének középpontjába az agrárnépesség érdekeinek védelmét helyezte. Jobboldali attitűdje is leginkább ebből fakadt, hiszen a földkérdés megoldásában mindig is a magántulajdon szentségének jelentőségét hangsúlyozta.

Eszmei vezérfonaluk az agrárdemokrácia volt, amely gondolat elméleti megfogalmazóját – bár a párt súlypontja a cseh országrészekre esett – a szlovák Milan Hodžában találták meg.¹⁹ Milan Hodža így nem csupán a korszak legbefolyásosabb szlovák politikusa, de a (cseh)szlovák jobboldal egyik irányadója lett. Éppen ezért érdemes felidézni politikai pályájának legfontosabb mozzanatait – ha csak röviden is.²⁰ Hodža politikai pályafutása a Szlovák Nemzeti Párton belül és a magyar országgyűlés tagjaként indult. Gyorsan szembekerült azonban Szlovák Nemzeti Párt hagyományosan oroszbarát és passzív politikájával, s az elsők között volt, akik a cseh politikával való szorosabb kapcsolatot szorgalmazták, és a szlovák földműves társadalom szociális problémáit is felvetették. Csehszlovákia megalakulását követően az Agrárpárt politikusaként gyorsan a legbefolyásosabb szlovák politikus lett, két alkalommal töltötte be a földművelésügyi miniszteri posztot, 1935-től 1938-ig pedig az ország első szlovák származású miniszterelnöke volt.

Mint a cseh konzervativizmusról írt munkájában David Hanák is megállapítja, Hodža sohasem volt a konzervatív gondolkodás egyik alapeszméje, a laissez faire híve.²¹ Gondolkodásmódja ennek ellenére alapvetően jobboldali, s több ponton mutat rokonságot a konzervatív értékrenddel. Politikai gondolkodásának középpontjában az agrárdemokrácia eszméje állt, amelyet ő úgy értelmezett, hogy a saját földtulajdonnal rendelkező gazdatársadalomnak központi szerep jut a demokratikus értékrend fenntartásában.

Hodža mindenekeelőtt a föld magántulajdonának szentségét hangsúlyozta, amely szerinte a bal-, de a jobboldali extrémizmus elterjedésének egyaránt gátja lehet, és amely egyben a demok-

19 Milan Hodža (1878–1944) szlovák politikus, újságíró. Az első Csehszlovák Köztársaság (1918–38) legbefolyásosabb szlovák politikusának számított. A Köztársasági Agrárpárt alelnökéként a prágai parlament képviselője (1918–38), több ízben a kormány minisztere, 1935 és 1938 között Csehszlovákia miniszterelnöke volt. 1938-ban emigrációba vonult. A térség háború utáni újrendezésének tervét a *Federation in Central Europe* (London, 1942) című könyvében fejtette ki.

20 A Hodžával foglalkozó gazdag szakirodalmából lásd Cambel (2011); Pekník (2007).

21 Hanák (2007) 139.

rácia megőrzésének biztosítéka. Nem véletlenül teszi fel úgy a kérdést: magántulajdon vagy kommunizmus? Az agrárdemokrácia ebben az értelemben számára elsősorban a földművesek érdekeit védő politikát jelenti, és mindezzel együtt egyfajta harmadikutas politikaként értelmezhető a „keleti szentimentalizmus” és „nyugati racionalizmus”, illetve a reakció és maradiság, valamint a szocialista radikalizmus között. Agrárizmusának másik pillérét a földbirtokreform gondolata adta: a nagybirtokosokkal szemben a kis- és középparasztságot akarta megerősíteni. Az így elképzelt földbirtokreform gondolkodásában a közélet demokráciájának – de egyben a csehszlovák nemzetállam kiépítésének is – egyik fontos eszköze volt. Hodža ugyanis nem kis szerepet játszott abban, hogy az 1919-től lezajlott szlovákiai földbirtokreform erőteljes nemzeti célokat is szolgált, s így titkolt kisebbségellenes éle volt.²²

Hodža államfelfogása is konzervatív jegyeket mutat: a szocialista típusú államot éppúgy elutasította, mint az egyénnek túl nagy szabadságot biztosító liberális eszményt, s azt vallotta, hogy a demokratikus államban az autoritás nem az egyént, hanem a közösséget illeti meg. Evangélikus volt, s úgy vélte, hogy a vallásosság a földművesek világának természetes közege, s egyben védelmet nyújt a szélsőséges ideológiákkal szemben. Így nála a kereszténység védelme és támogatása a demokrácia megóvásának eszköze.

Demokráciafelfogásának fontos részét alkották külpolitikai elképzelései is. A bolsevik Szovjetunió és a náci Németország közé szorult Közép-Európa számára egyedüli útnak a közép-európai államok antikommunista föderációját látta. Ennek terveit a második világháború alatt, egyesült államokbeli emigrációja idején dolgozta ki, de megvalósulásuk esélyét a valóság gyorsan elsöpörte.

Hodžát mindenképpen a szlovák jobboldali hagyomány központi szereplőjének látjuk. Látni kell azonban azt is, hogy szellemi öröksége mégsem kapott érdemleges hangsúlyt a szlovák politikai gondolkodásban. Ennek több oka van. Az egyik a politikus viszonylag korai halála: 1944-ben, 66 évesen

hunyt el, az Amerikai Egyesült Államokban. Így a szlovák politika háború utáni fejlődésére már nem volt hatással. Annál is inkább, mert az 1948-tól hatalmon lévő kommunista rezsim szempontjából Hodža öröksége nem volt kívánatos. Eszméi csak a rendszerváltás után, főként 2002-es szlovákiai újratemetése²³ idején kerültek előtérbe, ám hatásuk máig korlátozott. Ebben

22 A földreformról és annak a magyar kisebbség elleni céljairól, valamint Hodža ezzel kapcsolatos szerepéről lásd Simon (2008).

23 Hodža földi maradványait 2002-ben hazahozták az USA-ból, és a legmagasabb szlovák közjogi méltóságok részvétele mellett a turócszentmártoni Nemzeti Sírkertben helyezték örök nyugalomra.

szerepet játszhat az is, hogy a szlovák politikus egész életében a közös csehszlovák állam híve volt, ami mai kanonizálását nehezíti.

A korabeli szlovákiai jobboldali politika másik fontos szereplője Hlinka Szlovák Néppártja (Hlinkova slovenská ľudová strana – HSLS) volt, amely a centralizációt támogató Agrárpárttal szemben elsősorban Szlovákia autonómiájáért küzdött.²⁴ A párt – mint már a neve is jelzi – elválaszthatatlan alapító elnöke, Andrej Hlinka személyétől.²⁵ A Rózsahegy mellett született Hlinka katolikus papi pályára lépett, az 1907-es csernovai sortűz kapcsán került először reflektorfénybe,²⁶ s ezt követő börtönbüntetése miatt a szlovák társadalom szemében egyfajta mártírrá vált. Vezetésével a Szlovák Néppárt 1913-ban végleg kivált a Szlovák Nemzeti Párt szervezeti keretei közül. 1918-ban támogatta a csehekkel való közös állam elképzelését, de az egységes csehszlovák nemzet ideológiáját és a Prága központú centralizált állam modelljét kezdettől fogva elutasította. A nevében 1925-től a pártvezér nevét is viselő párt etnikai párt volt, Szlovákia önkormányzatiságának követelésével kizárólag a szlovák választókat szólította meg. Nacionalizmusa az adott korszakban – a párt politikai céljainak megfelelően – inkább cseh-, mintsem magyarellenes élű volt.

A HSLS politikája azonban leginkább a korabeli szlovák társadalmat jellemző tradicionális vallásosságra épült. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a párt szervezeti gerincét a katolikus klérus adta, s mind Hlinka, mind a későbbi pártvezér, Jozef Tiso katolikus pap volt, nem meglepő, hogy a HSLS poli-

24 Hlinka Szlovák Néppártjának meglehetősen nagy a szakirodalma, ám modern szintézis még nem született róla. Az utóbbi évek terméséből említést érdemel: Letz–Mulík–Bartlová (2006).

25 Andrej Hlinka (1864–1938) katolikus pap, politikus. Már 1918 előtt a szlovák nemzeti mozgalom egyik vezéralakja volt. A Szlovák Néppárt (1925-től: Hlinka Szlovák Néppártja) alapítója és elnöke. Csehszlovákia megalakulása után a prágai centralizmussal szemben Szlovákia autonómiájáért küzdött. Vezetésével a párt erősen nacionalista, antiszemita, antidemokratikus elvek mentén felépülő párttá vált.

26 1907-ben a Hlinka szülőfalujában, Csernován felépült új templom felszentelésére a helyiek azt a Hlinkát kérték fel, aki politikai tevékenysége miatt épp el volt tiltva az egyházi tevékenységtől. Az incidens akkor robbant ki, amikor az egyházi hatóságok és a vármegye tisztviselői a templomszentelésre a községbe érkeztek, de a Hlinkához ragaszkodó helyiek elállták az útjukat. A kivonult csendőrök teljesen indokolatlan fegyverhasználata 15 helybéli életét oltotta ki, s sokan megsebesültek. Hlinka, aki az incidens idején nem tartózkodott a faluban, jelentős politikai tőkét kreált a hatalom brutális fellépéséből.

tikájának legfontosabb alapját a konzervatív politikai gondolkodás számos elemét is tartalmazó politikai katolicizmus jelentette. A nyugat-európai konzervativizmustól vagy akár a Milan Hodža képviselte iránytól eltérően azonban a HSLS konzervativizmusában erős hangsúlyt kaptak az antidemokrati- kus elemek, a vallásos fundamentalizmus, az éles antiliberalizmus, a nacionalizmus.

A HSLS politikájának egyik hangsúlyos eleme a Csehszlovákia megalakulása után kibontakozó szekularizáció és liberális gondolkodás ellen folytatott „kulturális harc” volt.²⁷ Élesen szembefordult az állam és az egyház szétválasztásával, tiltakozott, amiért „ateista és huszita csehek” költöznek Szlovákiába, harcolt a „zsidó szocializmus” ellen.

A párt mindennapjaiban ugyan – a nacionalizmus és a modernizáció elutasítása mellett – a *Rerum Novarum* szellemében megfogalmazott keresztényszocialista eszmék is jelen voltak, de korántsem ezek domináltak. A HSLS politikáját egyfajta fokozatos sodródás jellemezte a szélsőjobboldali eszmék felé. A húszas években a minta elsősorban az olasz fasizmus volt, hatására egy félkatonai szervezet, a Rodobrana megalapításával is megpróbálkoztak. A harmincas évek második felében azonban – ahogy a párt 1936-os pöstyéni kongresszusán megfogalmazott program is jelezte – egyre inkább a náci német modell vált példaképpé. Ezzel párhuzamosan erősödött a párton belül az idegengyűlölet és az antiszemitizmus is. Persze Hlinka nemcsak a zsidósággal szemben táplált ellenérzéseket, de más keresztény felekezetekkel szemben is rendkívül intoleráns volt, s ez az intolerancia saját pártjának szellemiségére is erősen rányomta bélyegét.

Hlinka személye mindazonáltal ma elsősorban nem jobboldali, hanem össznemzeti tradícióként van jelen a szlovák társadalomban. Ezt igazolja, hogy 2007-ben a szlovák parlament törvénybe foglalta a „szlovák nemzet államalkotó mivoltának” érdekében kifejtett érdemeit. S bár a törvényjavaslatot – egymástól függetlenül – két jobboldali párt, a Kereszténydemokrata Párt és

a Szlovák Nemzeti Párt nyújtotta be, a „lex Hlinkát” végül a baloldali kormánypárt, a Smer által javasolt formában, s a jobb- és a baloldal támogatásával fogadták el.²⁸ A „lex Hlinka” körül zajló, tüntetésektől sem mentes vitában pedig elsősorban jobboldali (főként liberális, protestáns) körökből támadták egy ilyen törvény elfogadását.²⁹

27 Benko (2006) 10.

28 A 531/2007. sz. törvény négy rövid paragrafusból áll, s lényege a következő: „Andrej Hlinka rendkívüli érdemeket szerzett abban, hogy a szlovák nemzet államalkotó nemzetté vált.”

29 A törvény elfogadása elleni aláírásgyűjtés szövegét és a felhívás megfogalmazóinak

A szlovák nacionalizmus a két háború között legtisztább formában a Szlovák Nemzeti Párt programjában és tevékenységében fogalmazódott meg. A SNS jogfolytonosságot mutatott az 1918-as impériumváltás előtti, 1871-

ben alakult Szlovák Nemzeti Párttal, politikai befolyása azonban sokkal kisebb volt a szlovákok körében, mint annak idején, s leginkább a szlovák evangélikus választók egy részére korlátozódott – nem kis részben azért, mert bár ideológiai kötőanyagát a Monarchia idejéből örökölt nacionalizmus jelentette, a megváltozott körülményekre nem tudott megfelelő rugalmassággal reagálni. Nacionalizmusa mellett ideológiájának másik fontos pillére a konzervativizmus volt, amely azonban nem felétlenül a konzervatív politikai gondolkodás átvételét, sok esetben csupán a tradíciókhoz való görcsös ragaszkodást jelentette. A nyugati eszmék formájában jelentkező modernizációt határozottan elutasította, s úgy vélte, hogy a szlovák nemzet összefogása csak a hagyományos vallásos nevelés bázisán képzelhető el. Élesen elvetették az internacionalizmus megnyilvánulásaként értelmezett liberális és szocialista eszméket. Több tekintetben is rokonszenvet mutattak a húszas évek olasz fasizmusával, különösen annak a nemzetállam kialakításával kapcsolatos elképzeléseit illetően.³⁰

A korabeli szlovákiai jobboldal pártjai közé két magyar párt is tartozott, az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP), illetve a Magyar Nemzeti Párt (MNP). Az OKP-t a klérus erős befolyása, a liberalizmus elutasítása, illetve a keresztényszocialista gondolat jellemezte. A MNP ezzel szemben amellett, hogy a falusi gazdasáradalomra támaszkodott, a városi liberális rétegeket is megszólította. Az 1936-ban Egyesült Magyar Párt néven összeolvadt magyar pártok öröksége azonban az 1938 után, főként pedig az 1945 utáni fejlődés miatt teljesen eltűnt, s ma nem jelent hivatkozási alapot.

A TISÓI SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1939–45)

1938 októberében a szlovák politika először az autonómiát harcolta ki, majd – nem kis mértékben a náci Németország akaratának megfelelően – 1939. március 14-én önálló állammá vált. Ez a folyamat egyben egy totalitárius jellegű állam kiépítésével járt, amelyben az állampárt szerepét Hlinka Szlovák Néppártja töltötte be. A HSLS, bár továbbra is a keresztény értékek hordozójának vallotta magát, ekkorra már szélsőjobboldali párttá vált, nyílt nacionalizmus, szélsőséges antiszemitizmus és a demokratikus gondolat elutasítása jellemez-

nevét lásd http://www.changenet.sk/?scrl=956&apc=-kampane--306587-375393-----1-1-1&scr_956_Go=3 Letöltve: 2013. március 25.
30 Rogulová (2010) 9.

- 31 A már saját korában, majd a jelen historiográfia által is így nevezett jogszabály nem más, mint a szlovák kormány 198/1941. számú, a zsidók jogállásáról szóló rendelete. A szlovákiai zsidóellenes jogszabályok egyik fő sajátossága, hogy a parlament által megszavazott 210/1940. számú felhatalmazási törvénynek köszönhetően jórészt a kormány fogadta el őket.
- 32 A törvényalkotás szigora mellett meg kell említenünk azt is, hogy a szlovákiai zsidók deportálásának első szakaszában (vagyis 1942-ben) meglehetősen sokan kaptak mentességet. Ők többségükben a szlovákiai holokauszt második, 1944-es szakaszának lettek az áldozatai.
- 33 A szlovákiai holokauszt szakirodalma meglehetősen gazdag, ismertetése meghaladja a jelen munka kereteit. Kiemelkedő fontosságúnak tartjuk azonban a téma forrásainak ötkötetes kiadását: Nižňanský (2001–2004); a feldolgozások közül lásd Lipscher (1980); Kamenec (2007).
- 34 Mint korábban jeleztük, a párt névadója, Andrej Hlinka érdemeit viszont törvénybe foglalta a parlament. Ez pedig annak ellenére is megkérdőjelezhető, hogy Hlinka 1938 nyarán elhunyt, így a szlovák holokausztért közvetlen felelősség nem terhelheti. Ám a HSLS 1939 és 1945 közötti tevékenységét nem lehet leválasztani a párt 1938 előtti fejlődésétől, s attól, hogy a párt már ekkor elindult az autoriter eszmék irányába. Ez pedig elsősorban a megkérdőjelezhetetlen vezér, Hlinka felelőssége volt.

te. Politikájának megtestesítője a köztársasági elnök, Jozef Tiso volt, aki 1942-től Vezérnek címeztette magát.

Tiso vezetésével a HSLS a náci Németországtól átvett számos jegyet is magán viselő totalitárius államot épített ki. Ezt legegyszerűbben a zsidókkal kapcsolatos intézkedések mutatják, hiszen az 1941-ben a szlovák kormány által elfogadott zsidó kódex³¹ faji alapon, a nürnbergi törvényekkel összevethető módon kezelte a szlovákiai zsidók helyzetét.³² Ennek a politikának egyenes folytatása volt, hogy 1942-ben mintegy 58 ezer főt, a szlovákiai zsidók nagyjából kétharmadát, majd az ország német megszállását követően – igaz, ekkor már német vezénylet alatt – további 13 ezer személyt deportáltak a lengyelországi haláltáborokba.³³

Pontosan ez a szélsőséges antiszemitizmus és a szlovákiai zsidóság tragédiája az oka annak, hogy a Hlinka Szlovák Néppártjának második világháború alatti tevékenysége és Jozef Tiso személyisége a mai szlovákiai jobbközép számára vállalhatatlan.³⁴ Ezt a hagyományt egyedül a nacionalista jobboldal (az 1990-ben újjáalakult Szlovák Nemzeti Párt) nem utasítja el, a náluk is radikálisabb szélsőjobboldali mozgalmak számára pedig Jozef Tiso – akit igyekeznek megtisztítani a holokauszt miatt viselt felelősségétől – szimbolikus alak. Az 1995-ben megalakult, tevékenysége miatt azonban később betiltott, ám polgári társulásként tovább működő Szlovák Közösség (Slovenská

pospolitost) hívei a Hlinka Gárda uniformisát utánzó egyenruhát viseltek, társadalmi tevékenységük legfontosabb mozzanatai pedig Jozef Tiso emlékére szervezett akcióik voltak. Hasonló külső jegyek jellemzik a ma is működő Szlovák Néppártot (Slovenská Ľudová Strana), amelynek már a neve is jelzi az egykori Hlinka-féle Szlovák Néppárt hagyományának nyílt vállalását. A 2006-os parlamenti választásokra készült programjuk pedig nem is titkolja, milyen örökséget vallanak magukénak, hiszen abban célkitűzéseiket a következőképpen fogalmazzák meg: a parlamenti demokráciát rendi, korporatív berendezkedéssel helyettesíteni; az egyházak helyzetét megváltoztatni s a katolikus, evangélikus és pravoszláv egyházat a többi fölé emelni; megszabadítani a társadalmat a „sátán programjától”, vagyis a liberalizmustól, a cionizmustól és a szabadkőművesektől; tisztázni Jozef Tiso és a többi szlovák „hős” nevét a liberálisok, szabadkőművesek, szocialisták, csehszlovakisták és cionisták vádjai alól.³⁵

A „KORLÁTOZOTT DEMOKRÁCIA” IDŐSZAKÁNAK (1945–48) HAGYATÉKA

A cseh és szlovák szakirodalom a második világháború végétől a kommunista hatalomátvételig tartó időszakot a „korlátozott demokrácia” szószerezzettel szokta leírni. Magunk azonban a demokrácia kifejezést (még ha jelző előzi is meg) nem tartjuk indokoltnak, a korabeli szlovákiai valóságot sokkal inkább egyfajta „predikátorikus” állapotként értékeljük. Ekkor ugyanis már javában zajlott az a folyamat, amely az 1989-ig tartó kommunista diktatúra időszakához vezetett, hiszen – bár a kommunisták csak 1948 februárjában vették át a hatalmat – Csehszlovákia sorsa valójában már 1943 decemberében eldőlt. Ekkor ugyanis a csehszlovák emigráció vezetője, Edvard Beneš Moszkvába látogatott, ahol egyezményt írt alá Sztálinnal. Az egyezményben – annak fejében, hogy a szovjet főtitkár támogatásáról biztosította a csehszlovák vezetők nemzetállami elképzeléseit, a németek és magyarok kitelepítésének tervét – Beneš elkötelezte magát, hogy a csehszlovák kül- és belpolitikát a szovjet érdekeknek rendeli alá. A háború utáni első csehszlovák kormány programja (az 1945. április 5-én közzétett kassai kormányprogram) már ennek az egyezségnek a jegyében fogalmazódott meg, s jelentősen korlátozta a plurális demokrácia érvényesülését. Amellett ugyanis, hogy a németeket és a magyarokat megfosztották állampolgári jogaiktól, olyan korlátokat állítottak a pártpolitika elé, amelyek a politikai spektrumot mester-

35 A Szlovák Néppárt programpontjait idézi Mikušovič (2006) 27–28.

séges módon a baloldal irányába tolták el. Többek között megtiltották a háború előtti két legnagyobb jobboldali erő, az Agrárpárt és a Hlinka Szlovák Néppártja újjáalakulását. Az új szabályok szerint a politikai életbe csupán a Nemzeti Frontba tömörült pártok és szervezetek kapcsolódhattak be, így a Nemzeti Front kormányának valójában nem volt legális ellenzéke. Az adminisztratív korlátozások kétpólusúvá tették a szlovák politikai életet: a baloldalt a kommunista párt, a jobboldalt pedig a szlovák nemzeti felkelés idején alapított Demokrata Párt képviselte.

Ezért aztán maga a Demokrata Párt is egyfajta gyűjtőpárt lett, nehezen meghatározható ideológiai irányultsággal. Mivel szavazói nagy részét a földművesek tették ki, bizonyos értelemben a volt Agrárpárt egyfajta folytatásának is tekinthetjük. Annál inkább, mivel a pártvezetés kulcspozícióit volt agrárpárti evangélikus politikusok töltötték be, s a párt ideológiai alapja az agrarizmus eszméje volt.

A párt első, még a szlovák nemzeti felkelés ideje alatt kiadott programja ugyan egy demokratikus jogállam programja volt, amely bár elveti a liberális és a szocialista modellt, mégsem nevezhető konzervatívnak. Hiszen a magántulajdonhoz való jogot támogatták ugyan, de egyben azt is kinyilvánították, hogy a nemzet érdekében ezt akár korlátozni is lehet.³⁶

A szlovák társadalom sajátosságai, elsősorban a falusi választóbázis katolicizmusa miatt a kezdetektől igény mutatkozott a kétpárti modell kibővítésére, egy katolikus párt létrehozására. Annál is inkább, mert ennek – mint már jeleztük – a szlovák politikában erős tradíciója volt. A pártalapítási törekvések végül sikerrel jártak: 1946 elején megalakult a Szabadság Párt (Strana Slobody – SS) – eredetileg a Keresztény Republikánus Pártnak tervezték nevezni, ám mivel a Nemzeti Front ezt a megnevezést elutasította, a pártot a fenti, semlegesebb ideológiai töltetű néven hozták létre. A Szabadság Párt programja részben a szlovák politikai katolicizmus hagyományaira épült, ám ahhoz a kontextushoz igazodva, amelyben a korabeli (az 1945 utáni) csehszlovák politika létezett. Programjának középpontjában a nemzeti mozzanat állt, de annak ellenére, hogy a szlovák nacionalizmus hagyományaira épített, határozottan kiállt a közös csehszlovák állam megléte mellett is. Az alapvetően jobboldali programban fontos helyet kaptak a katolikus értékek – különösen a keresztényszocialista gondolatok –, bekerült a magántulajdon szentségének elve is, mindamelllett – a Nemzeti Front követelése miatt – nem ellemezte az államosítást sem. Az új párt azonban – noha létrehozására erős igény mutatkozott – hamar légüres térbe került, mivel a Demokrata Párt

36 Vö. Šutaj (2002).

vezetése, attól tartva, hogy elveszíti választói bázisa nagy részét, az 1946. március 31-én aláírt egyezményrel (amelyet nyilvánosságra hozatalának időpontja miatt áprilisi egyezmények neveztek) egyezséget kötött a párton belüli katolikus szárny képviselőivel. Az áprilisi egyezmény többséget biztosított a katolikusoknak a pártvezetésben, a párton belül tág teret nyitott a politikai katolicizmus előtt, s ideológiájában az addiginál nagyobb hangsúlyt kaptak a keresztényszocialista eszmék is. Nem kis mértékben az egyezésnek volt köszönhető, hogy az 1946. május 4-i parlamenti választásokat Szlovákiában a Demokrata Párt nyerte meg.

Valódi demokráciáról azonban Szlovákiában ekkor már nem lehetett beszélni, így a kommunista ellenőrzés alatt álló belügyminisztérium azonnal hozzáfektett a Demokrata Párt szétveréséhez és diszkreditálásához. A párt több vezetőjét államellenes összeesküvéssel vádolták meg, s belülről is bomlasztani kezdték a pártot.

1948 februárjának utolsó napjaiban a Klement Gottwald vezette Csehszlovákia Kommunista Pártja puccsot hajtott végre, s kezébe vette a hatalmat. A politikai pluralizmust felszámolták, s megkezdődött az egypárti diktatúra korszaka. A Demokrata Pártot feloszlatták, vezetői részben börtönbe kerültek, részben emigrációba kényszerültek.

A Demokrata Párt jobboldali hagyománya Szlovákia további politikai fejlődésére – beleértve az 1989 utáni jobboldali fejlődést is – meglehetősen kevés befolyással bírt. Karizmatikus politikus híján kevés nyomot hagyott a szlovák történelmi emlékezetben, s a mai jobboldal nem is igyekszik kapcsolatot találni örökségével.

A KOMMUNISTA EGYPÁRTRENDSZER IDŐSZAKA (1948–89)

1948 és 1989 között Csehszlovákia a szovjet érdekszféra egypárti diktatúrái közé tartozott, s lényegében érvényesek voltak rá a szocialista tábor országait általában jellemző jegyek. Igaz ez még akkor is, ha Csehszlovákia mint a háború győztese 1968-ig nem került közvetlen szovjet megszállás alá, s ha elméletileg nem volt is egypártrendszer az országban. Az 1948-as kommunista fordulat egyik sajátos következményeként ugyanis a szocialista Csehszlovákiában a Nemzeti Frontnak Csehszlovákia Kommunista Pártja mellett további pártok is részei voltak. A cseh országrészben ilyen volt a Csehszlovák Néppárt és a Csehszlovák Szocialista Párt, Szlovákiában pedig a Szabadság Párt és a Szlovák Megújulás Pártja. Ezek a pártok azonban, bár regisztrált alapszabállyal működtek, nem fejthettek ki valódi politikai tevékenységet, lényegé-

ben csak papíron létező szervezetek voltak, kevés párttaggal. A kommunista párt irányítása és ellenőrzése alatt állva arra szolgáltak, hogy a csehszlovák vezetés a nyugati demokráciák előtt többpártrendszerként mutathassa fel az országot. Azaz – Sartori kategorizálása szerint – olyan nem versengő pártrendszerről volt szó, amelyben a hegemon párt mellett léteztek ugyan másodrendű pártok, de a hegemon párt ideológiai uralmat gyakorolt fölöttük, s a pártok között nem lehetett verseny.³⁷

Ez a rendszer (az adott időszak pillanatnyi jellegzetességeitől függetlenül) lehetetlenné tette az ellenzéki, így a jobboldali gondolat intézményesülését és legális ellenzék működését is. A jobboldali gondolatot hordozó csoportok csak illegális ellenzéki (disszidens) mozgalomként jelenhettek meg, illetve az emigrációban szervezhették meg magukat.

A kommunista fordulat utáni (Cseh)Szlovákia történetében alapvetően három korszak különböztethető meg. Az első a sztálinizmus éveie, amely az itteni sajátos fejlődés miatt jóval tovább tartott, mint Magyarországon vagy Lengyelországban; a második a lényegében a csak a hatvanas évek elején megkezdődő desztalinizációtól a prágai tavasz eseményeiig tartott, amelyeknek öt szocialista ország katonai intervenciója vetett véget 1968 augusztusában. A harmadik az 1989-ig tartó „normalizáció” időszaka volt, amely 1969-ben azal kezdődött, hogy Alexander Dubčeket Gustáv Husák váltotta fel a CSKP főtitkári székében. A korszakhatárok egyben a jobboldali gondolat megjelenésének lehetőségeiben is érvényesültek, de fontos különbségeket jelentenek a jobboldali emigráció összetételét és belső erőviszonyait tekintve is.

A SZLOVÁK JOBBOLDAL AZ EMIGRÁCIÓBAN

A második világháború utáni szlovák emigráció alapvetően három nagy kivándorlási korszak eredményeként jött létre. Az első hullámot a tisói totalitárius állam összeomlása és a második világháború befejezése indította el. Ekkor elsősorban a háború alatt kompromittálódott, az önálló szlovák állam eszméje mellett kitartó személyek indultak el nyugat felé. Ők alkották az ún. „ludák” (néppárti) emigrációt.³⁸ A második nagy kivándorlási hullámot az 1948-as

kommunista fordulat hozta el. Az ekkor távozók képezték az antikommunista emigrációt. A harmadik hullám az 1968-as prágai tavasz vereségével, illetve az ország szovjet megszállásával függött össze. Az ekkor emigráltak több-

37 Sartori (2005) 234–235.

38 A néppárti emigráció belső szerkezetéről és vitáiról, valamint a kommunista rendszer ellenük irányuló akcióiról ad összefoglalást Vondrášek–Pešek (2011).

sége azok közül került ki, akik részt vettek a prágai tavasz folyamatában, s a bukás után a normalizációs politika ellenfeleivé váltak.

Az 1945 utáni ludák emigráció kohéziós erejét a csehszlovák államiság elutasítása és az önálló Szlovákia felújításának szándéka jelentette. Tagjai többnyire szorosan kapcsolódtak a háború alatti szlovák rezsimhez, így felelősek voltak annak politikájáért, s a szlovák holokausztért is. Gondolkodásukat a demokratikus elvek elutasítása és a nacionalista szélsőjobboldal eszmevilága határozta meg, így elsősorban a mai szlovák szélsőjobb számára jelentenek – nem túl erős – ideológiai gyökeret.

Közülük – hatását tekintve – főleg két volt neves politikus emelkedik ki. Ferdinand Durčanský, az 1939 márciusában megalakult Szlovák Köztársaság első külügyminisztere, akit a szlovák népbíróság távollétében halálra ítélt, illetve Karol Sidor, aki ugyanebben a kormányban volt belügyminiszter.

Ferdinand Durčanský és az általa 1946-ban létrehozott Szlovák Akcióbizottság teljes mértékben elutasította a háború utáni európai fejlődés irányát. Az önálló Szlovákia újrateremtését egy harmadik világháborútól remélte, amelyben a Nyugat csap össze a bolsevizmussal, s amelyben a szlovákok a szovjetek és velük tartó Prága ellen harcoltak volna. A győzelem után létrejövő önálló Szlovákiában Jozef Tiso és a háborús Szlovákia egykori vezetői játszották volna a vezető szerepet. Céljai eléréséhez Durčanský Szlovákia területén létrehozott illegális fegyveres csoportok terrorista akcióival is számolt.

Durčanský és a köréje gyűlt szélsőséges emigránsok várakozásai azonban nem teljesültek. A háború nem robbant ki, Csehszlovákiában pedig a nácibarátság rezsim vezetőit, köztük Jozef Tisót és Vojtech Tukát halálra ítélték és kivégezték. Távollétében Durčanskýt is halálra ítélték, s bár Argentína nem adta ki, a Nyugat számára már nem volt szalonképes, s politikai lehetőségei jelentősen beszűkültek. Igaz, később visszatérhetett Európába, s a kelet-európai emigráció egyik fellegrárában, Münchenben telepedett le, de elszigeteltségéből soha nem tudott igazán kitörni.

A második világháború előtt a Hlinka-féle Szlovák Néppárt radikálisai köze tartozó, de a németekkel összekülönböző – és ezért Tiso által 1939 júniusában a vatikáni nagyköveti posztra űzött – Karol Sidor a ludák emigráció mérsékeltebb táborának vezetőjeként a szlovák nemzet önállóságának elismertetését tartotta a legfontosabbnak. Noha 1939-ig a Hlinka Gárda vezetője volt, s nem álltak tőle távol az antiszemita megnyilatkozások sem, 1945 után radikalizmusát a konzervatív-nacionalista szellemiség váltotta fel. A centralizált Csehszlovákia újraélesztésének ideáját elutasítva Szlovákia jövőjét egy szélesebb közép-európai konföderáció részeseként látta. Ennek érdekében hozta

létre Rómában a Külhoni Szlovák Nemzeti Tanácsot, s tervei között egy kereszténydemokrata orientáltságú emigráns szlovák párt létrehozása is szerepelt – ez azonban végül nem valósult meg.

Ám az 1953-ban Montrealban elhunyt Sidorról éppúgy elmondható, mint a néppárti emigráció egészéről is, hogy a háború utáni szlovákiai valósággal kevés kapcsolatuk volt, az itthoni eseményekre pedig semmilyen hatást nem tettek.

Csehszlovákia 1948 tavaszáig látszólag szabad ország volt, valójában már ekkor is szovjet befolyás alatt állt, s folyamatosan zajlott a demokratikus intézményrendszer leépítése. A kommunisták által irányított belügy már 1947-ben erőteljes lépéseket tett a polgári pártok szétzúzására, vezetőik kriminalizálására. A kommunista fordulatot elutasítók elvándorlása így már ekkor megkezdődött, s nagyjából 1950 elején zárult le. Nincs egységes történelmi álláspont arra nézve, hogy ezalatt mennyien hagyták el Csehszlovákiát, Igor Lukeš kutatásai szerint azonban 35 parlamenti képviselő, 12 nagykövet és miniszter, mintegy száz diplomata, 18 tábornok és több száz közéleti személyiség volt közöttük (igaz, a többség cseh volt, nem szlovák).³⁹ Ők alkották a demokratikus emigráció gerincét.

A szlovák demokratikus emigráció vezéralakja a Demokrata Párt egykori elnöke, Jozef Lettrich volt. Az Amerikai Egyesült Államokban letelepedő Lettrich az emigrációba kényszerülő cseh és szlovák politikai pártok képviselőiből 1949-ben létrejött Szabad Csehszlovákia Bizottságának egyik alapítója volt. A sok frakcióra szakadozó, jelentős belső ellentmondásoktól terhelt emigrációs szervezet tevékenysége azonban jórészt a Csehszlovákiával kapcsolatos különböző állásfoglalások deklarációjában merült ki. Ráadásul a szlovák tagok másként látták a cseh–szlovák viszony rendezésének módját, s ezért jó részük – köztük Lettrich, illetve Martin Kvetko – kivált, és 1963 végén Szlovák Demokratikus Emigránsok Állandó Konferenciája néven új szervezetet alapított.⁴⁰ Mint a névvel is jelezték, elsősorban a néppárti emigrációtól akarták magukat megkülönböztetni, hiszen a tisói szlovák állammal minden közösséget elutasítottak. A cseh emigránsoktól eltérően – akiknek a nagy része az 1938 előtti centralista Csehszlovákia modelljéhez szeretett volna visszatérni – az önálló szlovák nemzet eszméjének hívei voltak ugyan, de – épp az 1939–45 közötti események miatt – az önálló szlovák állam helyett a föderáció gondolatát támogatták.

Politikai eszmeiségük azonban nem volt egységes. Összekötötte őket Csehszlovákia szocialista berendezkedésének elutasítása, de szervezetükben a heves antikommunistáktól a tradicio-

39 Lukeš (2004).

40 Ličko (1999) 56–57.

nális szociáldemokratákig sokféle gondolat hívei megfértek. Leginkább a szlovák nemzeti eszme és a nacionalizmus kapcsolta össze őket, amely 1989 után is jelentett valamiféle tradíciót a szlovák politika számára. Hatásuk saját körükben meglehetősen korlátozott volt, noha a Szabad Európa Rádió (SZER) műsorainak köszönhetően üzeneteik azért eljutottak Szlovákiába.⁴¹

JOBBDALI ELLENZÉK SZLOVÁKIÁBAN 1948 ÉS 1968 KÖZÖTT

A csehszlovákiai egypárti diktatúra történetében mindenképpen az 1968-as események jelentik a legélesebb határvonalat, hiszen az „emberarcú szocializmus” amúgy megvalósíthatatlan kísérlete nem csupán a rendszer karaktere, de a rendszerrel szemben felsorakozó ellenzéki magatartás szempontjából is törést jelent. Sőt mi több, a témával foglalkozó történetírás szempontjából is, hiszen míg az 1968 utáni disszidens mozgalmak⁴² viszonylag jól feltártak, s máig a tudományos érdeklődés központjában állnak, az ötvenes és hatvanas évek ellenzéki magatartása kevés figyelmet kapott.

Az ellenzéki – és ezen belül a jobboldali – politikai tevékenységnek, illetve a jobboldali politikai nézetek terjesztésének kevés tere volt a sztálinizmus Csehszlovákiájában. A szomszédos országokhoz képest erős gazdaságának, a mély történelmi gyökerekkel rendelkező baloldali tradícióknak, a szovjetellenesség és a vallásosság alacsonyabb fokának köszönhetően a csehszlovák szocializmus a térség egyik legstabilabb diktatúrája volt (különösen igaz ez a cseh országrészekre). Mindezek közrejátszottak abban, hogy Csehszlovákia – és benne Szlovákia – minden komolyabb megrázkódtatás nélkül élte át az 1956-os évet, s hogy a desztalinizáció folyamatának kezdetére itt a hatvanas évek elejéig kellett várni.⁴³

41 A SZER Csehszlovákiával kapcsolatos tevékenységéről magyar nyelven lásd Vajda (2011).

42 A cseh és a szlovák szakirodalom előszeretettel használja az ellenzéki mozgalmakra a disszidens kifejezést, ám fogalmi körét meglehetősen eltérően értelmezi. A közép-kelet-európai ellenzéki aktivisták 1998-as varsói találkozóján olyan meghatározást fogadtak el, miszerint azokat sorolják ide, akik aktívan felléptek a kommunista rezsimmel szemben, az emberi jogok és a demokratikus értékrend védelmében, amiért a hatalom megtorló intézkedései fenyegették őket. Vö. Marušiak (2000) 55. Ezzel a meghatározással szemben a szakirodalom egy része viszont csupán a hetvenes és nyolcvanas évek exkommunista, illetve liberális ihletésű értelmiségiek rendszerellenes tevékenységére használja a kifejezést. Vö. Kusý (1996).

43 Annak okairól, hogy Csehszlovákiában Lengyelországhoz vagy Magyarországhoz

hoz képest miért nem történtek forradalmi események 1956-ban, s ez milyen összefüggésben van a csehszlovák társadalom és a párt állapotával, hasznos olvasmányy Blaise (2001); magyar nyelven 1956 szlovákiai eseményeiről lásd Simon (2006).

44 A Fehér Légioról és kulcsfigurája, Jozef Vicen tevékenységéről lásd Varinský (2003).

45 A korabeli egyházpolitikát illetően lásd Letz (2008).

46 A mozgalom szerepéről többek között lásd a szlovák kereszténydemokrácia vezető személyiségeinek írásait: Mikloško (2009); Čarnogurský (2005).

tották. Jó példája ennek az amerikaiak által pénzelt Fehér Légio (Biela legia) nevű antikommunista szervezkedés, amely amellet, hogy illegális rádióadót működtetett Ausztria területén, az országot elhagyni készülőket átmenekítését is segítette.⁴⁴

Az egypárti diktatúra hivatalos struktúráiban a jobboldali gondolat egyedül az egyház keretei között kaphatott teret, bár az 1948 utáni hivatalos állami egyházpolitika minden eszközt bevetett ellenre. Az egyházakat politikai és gazdasági ellenőrzés alá vonták, felszámolták a szerzetesrendeket, betiltották a görögkeleti egyház működését, a haladó papok mozgalmának megszervezésével pedig a papságot is meg akarták (és részben meg is tudták) osztani. Nem kerülték el az egyházakat a koncepciós perek sem, a katolikus egyházszervezetet a püspök- és papszentelések leállításával is megpróbálták ellehetetleníteni.⁴⁵

A keresztény értékrend alapján álló ellenzéki gondolkodást elsőként a horvát származású Tomislav Pogljajen-Kolakovič jezsuita pap nevéhez fűződő, a Rodina (Család) nevet viselő mozgalom képviselte.⁴⁶ Pogljajen-Kolakovič a Gestapo elől menekülve még 1943-ban hagyta el Horvátországot s került Szlovákiába, ahol többé-kevésbé szabadon tevékenykedhetett. Már a szlovák állam idején is tanítványokat gyűjtött maga köré, akiket arra készített fel, hogy a fasizmus bukását követően a kommunista eszmék ellen harcoljanak. 1948 után, a kommunista diktatúra körülményei között is folytatta tevékenységét.

Ebben a rendszerben a jobboldali gondolat kifejtésének és érvényesítésének csak minimális tere maradt, hiszen a diktatúra minden ellenzéki tevékenységre azonnal lecsapott, s szereplőit munkatáborokba, katonai büntetőszázadokba, börtönökbe küldte. Azt se felejtsük el, hogy a termőföld szinte teljesen végigvitt kollektivizálása, az ipar államosítása (beleértve a kisipart is) a jobboldali gondolat és a független gondolkodás társadalmi bázisát számolta fel.

A rendszerrel szembeni antikommunista ellenállás meglehetősen sikertelen tevékenység volt, és többnyire a külföldi hírszerző szolgálatok irányították.

Tanítványai közé tartozott többek között Pavol Gojdič görög katolikus püspök, aki 1960-ban börtönben hunyt el, de jórészt a mozgalom követői közül kerültek ki a hetvenes években Szlovákiában létrejött földalatti egyház tagjai is.

A rendszert kiszolgáló papok mozgalmára, illetve az egyházi felszentelések állami akadályozására az egyház ellenállásának sajátos – és a szomszédos országokhoz képest is egyedülálló – válasza a titkos, földalatti egyház kiépülése volt.⁴⁷ Ebben a folyamatban a jezsuita papoknak, illetve Ján Korecnek⁴⁸ volt kiemelkedő szerepe, akit 1951-ben épp egy ilyen jezsuita pap szentelt titokban püspökké, hogy aztán ő legyen az, aki a földalatti egyházszervezet vezetőjeként titkos papi szentelések egész sorát végzi. A földalatti egyház ugyan elsősorban pasztorális tevékenységet fejtett ki, s ennél fogva az egyházi élet fenntartását szolgálta, de olyan képzések, „földalatti egyetemek” működtetését, lelkiprákciók szervezését is magára vállalta, amelyek a keresztyén – és közvetetten a jobboldali – gondolkodás továbbélésében fontos szerepet tölthettek be. Társadalmi súlyát azonban hiba lenne túlértékelni, hiszen hatása csak viszonylag szűk körben érvényesült.

Az 1968-as csehszlovákiai események (a magyar és lengyel 1956-tal együtt) a szovjet blokkon belüli legfontosabb diktatúraellenes megmozdulások közé tartoztak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a prágai tavasz célja nem a plurális demokrácia megteremtése volt, hanem csupán az államszocializmus belső reformja. A jobboldali politikát is legalizáló többpártrendszer felújítását az Alexander Dubček vezette reformszocialisták határozottan elutasították. Hogy a jobboldali eszmék mégis előkerültek, az a rendszeren kívülről jövő impulzusok eredménye volt.

Csehszlovákiában 1960-ban új alkotmányt fogadtak el, amely hivatalosan is szocialista államként határozta meg az országot. Ekkor azonban már egyre inkább érzékelhető volt, hogy az életszínvonal csökkenése és a lakosság ezzel párhuzamosan növekedő elégedetlensége lehetetlenné teszi az addigi sztálini politika folytatását. Az 1962-től meginduló desztalinizáció hatására, amelynek részeként sor került a koncepciós perek áldozatainak rehabilitálá-

47 A szlovákiai földalatti egyház tevékenységét (néhány interjúval is) jól dokumentálja Murín (2008).

48 Ján Korec (1924–) katolikus pap. 1939-ben lépett be a jezsuita rendbe, amelynek 1950-es feloszlata után szerzetestársaihoz hasonlóan internálták. Még ugyan ebben az évben titokban pappá szenteltek, egy évvel később pedig a földalatti egyház püspökévé. 1960-ban 12 év fegyházra ítélték, s csupán az 1968-as prágai tavasz idején került szabaddá. Ezt követően nyugdíjazásáig kétkezi munkásként dolgozott. A rendszerváltás után nyitrai püspökké nevezték ki, tisztjét 2005-ig töltötte be.

sára is, bizonyos demokratikus és piaci elemeket is beemelték a nemzetgazdaság működtetésébe, ezek pedig óhatatlanul magukkal hozták a társadalom és a politikai élet demokratizálásának igényét. A reformfolyamat elindulása több mozzanatra vezethető vissza, de ezek jórészt a CSKP berkeiből jövő impulzusok voltak, s nem a rendszer leváltását szorgalmazták. Ennél tovább a CSKP 1968-ban elfogadott reformprogramja sem ment. Igaz, a szabad sajtónak köszönhetően a társadalomban gyorsan megjelentek a szocializmus keretein túlmutató kezdeményezések, kibontakozásukat azonban a szovjet tömb hadseregeinek inváziója idejekorán megakadályozta. Komoly formában azonban nem bukkant fel a jobboldali restauráció igénye, s az sem mellékes, hogy a prágai tavasz reformkommunista vezetőit, köztük Alexander Dubčeket a korabeli csehszlovákiai társadalom több mint 90 százaléka támogatta.

JOBBOLDALI POLITIKAI MOZGÁSOK A NORMALIZÁCIÓ IDEJÉN

Az 1968. augusztus 21-i katonai beavatkozás nem hozott politikai sikert. A szovjetek ugyanis a csehszlovák vezetésén belül nem találtak olyan – Kádárékhöz hasonló – kollaboránsokat, akik nyíltan a megszállók oldalára álltak volna. Így – bár az ország sorsa már eldőlt – a dubčeki reformszocialisták egy ideig még a hatalomban maradtak. A visszarendeződés és a 68-asok felelősségre vonása csupán 1969 áprilisától kezdődött, azután, hogy CSKP április 17-i ülésén leváltották Dubčeket, és utódjául Gustáv Husákot választották első titkárrá. A normalizációnak nevezett folyamat megindulását újabb emigrációs hullám követte, ekkor azonban nem jobboldaliak, hanem főként a reformszocializmus hívei hagyták el az országot.

A megszállás elleni kezdeti tiltakozást a csehszlovák társadalomban fokozatosan a belenyugvás váltotta fel, s az állampolgárok nagy része egyfajta politikai passzivitásba vonult, a magánélet sáncai mögé húzódott vissza, miközben meglehetősen nagy volt azok száma is, akik a jobb érvényesülés érdekében beléptek a CSKP-ba. Ilyen körülmények között a politikai disszidensmozgalmak a közélet meglehetősen elszigetelt részét alkották, s nem nagyon számíthattak a közvélemény támogatására.

A kommunista hatalommal szembe forduló kezdeményezések korabeli történetét alapvetően négy korszakra oszthatjuk fel.⁴⁹ Az első 1969-től 1972-ig tartott, amikor az új, normalizációs pártelit kiépítette a maga hatalmi struktúráját, s amikor az anarchistának

49 A csehországi és a szlovákiai megközelítés olykor eltérő korszakolást eredményez. Vö. Blažek (2005); Marušiak (2000) 68.

és egy kapitalista ellenforradalmi fordulat előkészítőinek minősített 68-asok elleni megtorlások zöme is lezajlott.⁵⁰ Ebben az időszakban szinte kizárólag baloldali, a 68-as eszményekhez ragaszkodó, a reformszocializmus visszatérését követelő mozgalmak jelentkeztek, ezeket azonban gyorsan felszámolta a hatalom. A második korszakban, 1972-től 1979-ig a rendszer konszolidációjával párhuzamosan megjelent az a jogvédő ellenzék, amely a Charta 77-ben találta meg szervezeti formáját. Az 1979-től 1987-ig tartó harmadik időszakban az addigi jogvédő polgári ellenzék egyre inkább politikai ellenzékké alakult át, igaz, társadalmi elszigeteltsége továbbra is megmaradt. Az utolsó korszakot, az 1987-től a bársonyos forradalomig tartó két évet az ellenzéki tevékenység társadalmi bázisának rohamos kibővülése és a disszidensmozgalmak differenciálódása jellemzi.

Ahogy az 1968-as események, a normalizáció is másképp folyt le a cseh országrészben és másképp Szlovákiában, amelyet kevésbé érintettek a megtorló intézkedések, és mivel a korszak gazdaságpolitikájában fontos szerep jutott Szlovákia felzárkóztatásának, a szlovák társadalom kevésbé volt kritikus Husákék politikájával szemben.

Szlovákiában épp ezért a rendszerellenes magatartás is ritkább volt, mint a cseh országrészben, amit jól jelez az a tény is, hogy a Charta 77 eredeti aláírói között alig volt szlovák. Fontos az is, hogy a korszak ellenzékiként nyilvántartott kezdeményezései – beleértve a Chartaét is – meglehetősen elitista szervezkedések voltak, a hangsúlyt a konkrét politikai célok helyett a jogvédelemre helyezték. Más csoportok elsősorban a környezetvédelem terén aktivizálódtak, megint mások az alternatív kultúra terepén – de konkrét politikai programja egyiknek sem volt.

A normalizáció időszakának szlovákiai disszidensmozgalmai közül az első a „polgári ellenzék” volt, amelynek tagjai jórészt a reformszocializmus hívei és a liberális értelmiség közül kerültek ki. Közéjük tartoztak a Charta 77 fontosabb szlovákiai aláírói, Miroslav Kusý, Dominik Tatarka, Hana Ponická is. Kimondottan jobboldali politikai programjuk azonban nem volt, tevékenységük szintén az emberi jogok védelmére korlátozódott. A Husák-rendszert is elsősorban a szocializmus eredeti ideáljai szemszögéből bírálták,⁵¹ nem pedig a többpárti, plurális demokráciákkal összevetve. Hagyományuk ma elsősorban a liberalizmus felé orientálódó szlovák politikai erők programjában mutatható ki.

50 Megtorláson nem az 1956 utáni magyarországi intézkedéseket kell érteni. Cseh-szlovákiában leginkább a munkahelyről való elbocsátás és a pártból való kizárás fordult elő, ritkábban börtönbüntetés.

51 Marušiák (2000) 64.

Hasonlóan nem voltak politizáló kezdeményezések a szlovákiai magyar kisebbséghez köthető mozgalmak sem, jórészt a kormányzat magyar iskolák ellen indított támadásának kivédésére jöttek létre. Ilyen volt a Szlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága, amelyet Duray Miklós, Á. Nagy László és Püspöki Nagy Péter szervezett meg.⁵²

Ha szűkebb értelemben vett jobboldali gondolatokat keresünk a normalizáció éveiben, azokat ismételten csak a földalatti egyház mozgalmában és a hozzájuk kapcsolódó katolikus értelmiségiek elképzeléseiben találjuk meg. A titkos egyházba ebben az időben a legálisan működő szerzetesi közösségek éppúgy beletartoztak, mint a titokban felszentelt papok és azok a laikus közösségek, amelyek nyíltan nem fejthettek ki vallásos tevékenységet, de a hivatalos egyház papjai is, akik illegális előadásokon vagy szamizdat lapok terjesztésében vettek részt. A szlovákiai földalatti egyház tevékenységének kiszélesedése szempontjából nagy jelentőségű, hogy 1978-ban Karol Wojtyła foglalta el Szent Péter trónját, hiszen a titkos egyház szerzeteseinek többsége, illetve az egyházi irodalom épp Lengyelország felől érkezett az országba.

A földalatti egyház legfontosabb rendezvénye az 1988. március 25-én Pozsonyban megrendezett ún. „gyertyás tüntetés” volt. Ezen a napon ugyanis a hatóságok tiltása és megtorló intézkedései ellenére több mint tízezer hívő gyűlt össze a szlovák fővárosban, akik gyertyagyújtással demonstráltak a vallásszabadságért és új püspökök kinevezéséért. Bár a hatalom rendkívül brutálisan oszlatta fel a demonstrációt, az, hogy egyáltalán létrejött, a keresztény értékek győzelmét jelentette a hatalom fölött.

52 A jogvédő bizottság tevékenységével kapcsolatban lásd Duray (1989).

53 Marušiak (2000) 62.

54 Ján Čarnogurský (1944–) jogász, politikus. Már fiatal jogászként a hatalom által üldözött egyházi aktivisták ügyvédjeként szerzet hírnevet. 1981-ből kizárták az ügyvédi kamarából, és a rendszerváltásig kétkezi munkából élt. 1989 nyarán letartóztatták, s csupán a bársonyos forradalom napjaiban engedték szabadon. Szabadulása után pár nappal a központi kormány miniszterelnök-helyettesévé nevezték ki. 1990 és 2000 között a Kereszténydemokrata Mozgalom elnöke-

Politikai szempontból fontosabbak voltak azok a keresztény elkötelezettségű aktivisták, akik a szlovákiai szamizdat folyóiratokat szerkesztették. Az ebbe a körbe tartozó *Hlas Slovenska* (Szlovákia Hangja), illetve a *Historický zápisník* (Történelmi Jegyzetek) számos olyan írást jelentetett meg, amelyek nemzeti és keresztény szemlélettel interpretálták Szlovákia múltját.⁵³ Szerzőik között az 1989 utáni szlovák politikai katolicizmus vezéralakjai közé tartozó értelmiségiek is voltak – mint például Ján Čarnogurský.⁵⁴

A földalatti egyházzal is kapcsolatot ápoló keresztény értelmiség adta ki az első, már nyíltan politizáló szamizdat

ként számos állami tisztséget töltött be, Szlovákia miniszterelnöke is volt.

folyóiratot is, a közvetlenül a rendszerváltás előtt, 1988-ban induló *Bratislavské listy* (Pozsonyi Lapok), amelynek írásai deklaráltan a kereszténydemokrata értékrendet tükrözték. A Ján Čarnogurský, Ján Langoš és František Mikloško nevével fémjelzett szamizdat nyíltan támadta a kommunista rendszert, a nyugati típusú többpártrendszer és a kereszténydemokrata értékek mellett foglalt állást. Jelentőségét mutatja, hogy a lap szerkesztői a rendszerváltás után a Kereszténydemokrata Mozgalom alapítói és a szlovák jobboldali politika meghatározó személyiségei lettek.

ÖSSZEGRZÉS

Megállapítható, hogy a rendszerváltás utáni szlovák politikában a jobboldali hagyományok szerepe csak kevésé mutatható ki. Ennek okai között leginkább azt lehet említeni, hogy az 1989-es bársonyos forradalom és az ezt követő rendszerváltás felkészületlenül érte a szlovák társadalmat, mégpedig olyan évtizedek után, amikor a jobboldali értékek – talán a földalatti egyházhoz kapcsolódó kezdeményezéseken kívül – szinte teljesen eltűntek belőle. Másrészt az 1989-es rendszerváltó erők abból a cseh és kisebb mértékben szlovák diszsidensmozgalomból nőttek ki, amelynek gyökerei leginkább az 1968-as prágai tavasz emberarcú szocializmusának ideájához nyúltak vissza, vagyis messze voltak a jobboldali eszméktől. Ebből a szempontból egyedül az a keresztény értelmiség jelentett kivételt, amely a földalatti egyház mozgalmához kapcsolódva, de annak apolitikusságát meghaladva már a rendszerváltás előtti években nyíltan politikai programot hirdetett.

A másik fontos okot a tényleges és újrashasznosítható tradíciók hiánya jelentette, ami részben a szlovák társadalom megkésett fejlődésével függött össze. Erős hagyományai lényegében csak a nacionalizmusnak voltak, hiszen a szlovák társadalom modern kori történelmének nagy részében mindig valamely másik nemzettel – a magyarokkal, illetve a csehekkel – szemben fogalmazta meg magát. Így – annak ellenére, hogy a hagyományos értelemben vett nacionalizmus eleinte a liberalizmus szövetségese volt – a nemzetállam ideájának szempontjából a modern szlovák konzervativizmus is meríteni tudott belőle.

Hiányoztak viszont a konzervatív politika további felhasználható tradíciói, hiszen a liberális-konzervatív értékek hívei Milan Hodžán kívül más életművet nem tudtak példaként maguk elé állítani. Az ő befogadását azonban némi-

leg nehezítette – és ma is nehezíti –, hogy Hodža egy csehszlovákista párt, az Agrárpárt egyik vezetője volt, s nem támogatta az önálló szlovák állam eszméjét, ezt pedig a mai szlovák társadalom továbbra is nehezen dolgozza fel. Másik lehetőségként az Andrej Hlinka képviselte keresztény-konzervatív tradíció kínálkozík, ám ha Hlinka – korábbi halála miatt – nem is, az általa vezetett párt a második világháború idején folytatott tevékenységével mindenképpen kiírta magát a szalonképes múltból.

Mindezek következtében a mai szlovák jobboldal jórészt vállalható történelmi tradíciók nélküli, a szlovák történelembe szervesen nehezen beilleszthető képződmény, a tradíciót leginkább a bársonyos forradalomban játszott szerep jelenti számára.

HIVATKOZÁSOK

Benko (2006)

BENKO, JURAJ: Socialistická ideológia v konfrontácii s religióznym slovenským prostredím v prvej štvrtine 20. storočia. (Politizácia kresťanskej tradície a sakralizácia socialistickej vízie). In Šuchová, Xenia (ed.): *Ludáci a komunisti: súperci? spojenci? protivníci?* Prešov, Univerzum, 9–23.

Blaive (2001)

BLAIVE, MURIEL: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor.

Blažek (2005)

BLAŽEK, PETR: Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu. Přehled koncepcí a limity bádání. In uő: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha, Ústav českých dejín FFUK, 10–24.

Cambel (2011)

CAMBEL, SAMUEL: *Štátnik a národobospodár Milan Hodža 1878–1944*. Bratislava, Veda.

Čarnogurský (2005)

ČARNOGURSKÝ, JÁN: Odpor proti komunizmu. *Impulz Revue*, 2. <http://www.impulzrevue.sk/article.php?26> Letöltve: 2012. január 13.

Duray (1989)

DURAY MIKLÓS: *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989*. New York, Püski.

Gyárfásová–Krivý (2001)

GYÁRFÁSOVÁ, OLGA–KRIVÝ, VLADIMÍR et al.: *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch ľudí na Slovensku*. Bratislava, IVO.

Hamberger (2012)

HAMBERGER JUDIT: Politikai konzervativizmus 1989 után a visegrádi országokban. Szlovák, cseh és lengyel körkép. *Limes*, 3. 31–64.

Hanák (2007)

HANÁK, DAVID: *České konzervativní myšlení (1789–1989)*. Brno, Studio Arx.

Kamenec (2007)

KAMENEC, IVAN: *On the Trail of Tragedy. The Holocaust in Slovakia*. Bratislava, H & H.

Kopeček (2006)

KOPEČEK, LUBOMÍR: *Demokracie, diktatury a politický stranictví na Slovensku*. Brno, CKD.

Kusý (1996)

KUSÝ, MIROSLAV: Ľudské práva a slobody v období rokov 1968–1989. In Koganová, Viera: *Demokracia a ochrana ľudských práv. Teória, prax, medzinárodná úprava*. Bratislava, Ekonomická univerzita, 202–220.

Letz (2008)

LETZ, ROBERT: Állami egyházpolitika Szlovákiában 1948 és 1989 között. In Balogh Margit (szerk.): *Felekezeti, egyházpolitika, identitás – Konfesszió, egyházi politika, identitás*. Budapest, Kossuth, 113–130.

Letz–Mulík–Bartlová (2006)

LETZ, ROBERT–MULÍK, PETER–BARTLOVÁ, ALENA (eds.): *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945*. Martin, Matica Slovenská.

Ličko (1999)

LIČKO, JOHN MIROSLAV: *Ako chutí cudzina. Slovenská demokracia v exile 1948–1989*. Bratislava, Kalligram.

Lipscher (1980)

LIPSCHER, LADISLAV: *Die Juden im Slowakischen Staat. 1939–1945*. München/Wien, Oldenbourg.

Lipták (2000)

LIPTÁK, ĽUBOMÍR: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, Kalligram.

Lukeš (2004)

LUKEŠ, IGOR: Československý politický exil za studené války: prvý rok. *Střední Evropa*. <http://stredni.evropa.web.cz/editor/clanek119.pdf>

Marušiak (2000)

MARUŠIAK, JURAJ: Nezávislé iniciatívy na Slovensku v rokoch normalizácie.

- In Pešek, Jan–Szomolányi, Soňa (eds.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 54–75.
- Mikloško (2009)
MIKLOŠKO, FRANTIŠEK: Tri dvadsaťročia cirkvi na Slovensku (1948–2009). *Impulz Revue*, 3. <http://www.impulzrevue.sk/article.php?460> Letöltve: 2012. január 13.
- Mikušovič (2006)
MIKUŠOVIČ, DUŠAN: *Mimoparlamentná krajná pravica na Slovensku. Bakalárska práca*. Brno, Masarykova univerzita v Brne. http://is.muni.cz/th/134546/fss_b/bakalarka.pdf Letöltve: 2013. február 28.
- Murín (2008)
MURÍN, JOZEF: Skrytá cirkev na Slovensku. *Getsemany*, Nyár. <http://www.getsemany.cz/node/1310> Letöltve: 2012. január 13.
- Nižňanský (2001–2004)
NIŽŇANSKÝ, EDUARD (ed.): *Holokaust na Slovensku. Dokumenty 1–5*. Bratislava, ŽNO Bratislava.
- Pekník (2007)
PEKNÍK, MIROSLAV (ed.): *Milan Hodža Statesman and Politician*. Bratislava, Veda.
- Roguľová (2010)
ROGUĽOVÁ, JAROSLAVA: Slovenská národná strana a fašizmus v medzivojnovom období. *Forum Historiae*, 1. 1–22.
- Romsics (2009)
ROMSICS IGNÁC: Bevezetés. Az európai és magyar jobboldal alaptípusai. In uő (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest, Osiris, 7–33.
- Sartori (1976)
SARTORI, GIOVANNI: *Party Systems*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sartori (2005)
SARTORI, GIOVANNI: *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno, CDK.
- Simon (2006)
SIMON ATTILA: Az 1956-os forradalom viszhangja Szlovákiában, különös tekintettel Dél-Szlovákiára. *Limes*, 3. 61–70.

Simon (2008)

SIMON ATTILA: *Telepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Simon (2009)

SIMON ATTILA: A nemzetállam-építés eszközei az első Csehszlovák Köztársaságban. *Közép-Európai Közlemények*, 2–3. 107–113.

Šutaj (2002)

ŠUTAJ, ŠTEFAN: Slovenské občianske politické strany (Úvodná štúdia). In uő: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1945–1948)*. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV, CD-ROM.

Szarka (1995)

SZARKA LÁSZLÓ: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony, Kalligram.

Szomolányi (2002)

SZOMOLÁNYI, SOŇA: *Španielsko a Slovensko. Dve cesty k demokracii*. Bratislava, Stimul.

Vajda (2011)

VAJDA BARNABÁS: *Egy szabad hang Kelet-Európában – A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt*. Dunaszerdahely, Nap.

Varinský (2003)

VARINSKÝ, VLADIMÍR: *Jozef Vïcen a Biela legia*. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela.

Vondrášek–Pešek (2011)

VONDRÁŠEK, VÁCLAV–PEŠEK, JAN: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945–1970. Mýty a realita*. Bratislava, Veda.